

Små børn i familier med sociale belastninger

- **omfang**
- **barnets situation**
- **indsats**

Else Christensen

Socialforskningsinstituttet

**Arbejdsrapport 2
Vidensopsamlingen om social arv 2003**

**Niels Ploug, Socialforskningsinstituttet, Herluf Trolles Gade 11 – 1052 København K
Tlf. 3348 0840 – Email: np@sfi.dk**

“Forskningsprogrammet om social arv gennemføres af forskere fra Socialforskningsinstituttet, Amtens og Kommunernes Forskningsinstitut, Danmarks Pædagogiske Universitet og Statens institut for Folkesundhed. Yderligere oplysninger om forskningsprogrammet kan fås på www.Forskningsprogrammet-social-arv.dk”

Kapitel 1

Indledning

Udgangspunktet og dermed rammerne for dette arbejdsnotat er analyser af de to første dataindsamlinger i Socialforskningsinstituttets forløbsundersøgelse af godt 5.000 børn født i 1995. Målet er, at give et bidrag til besvarelsen af spørgsmålet om omfang og karakteristisk af negativ social arv.

Negativ social arv er forskningsmæssigt en kompliceret størrelse. Udenlandske undersøgelser om børns udvikling og fejludvikling viser, at flertallet af børn, der er vokset op under stærkt belastende vilkår, som voksne faktisk klarer sig socialt og psykisk som de fleste jævnaldrende, samtidigt med at der for gruppen som helhed er en øget risiko for et vanskeligt voksenliv. Det betyder, at nogle børn klarer sig alligevel eller på trods, mens andre børn i langt højere grad end deres jævnaldrende oplever et vanskeligt voksenliv. Forskningsmæssigt er der ikke nogen sikker viden om, hvad der kan medføre denne forskel. Vi ved (fx fra Werner & Smith, 1992), at til eksempel forhold som nære relationer til andre voksne end forældrene, barnets intelligens, barnets udseende (at det ser "sødt" eller pænt ud) og en god skolegang kan have en betydning for et positivt forløb, men en fuldt færdigt og umiddelbart anvendelig teori findes (endnu) ikke.

Denne rapport er et bidrag til en øget viden om hvor mange børn i en årgang, der må forventes at vokse op under særligt vanskelige vilkår, nogle resultater vedrørende børnenes psykiske og sociale livssituation (deres trivsel), samt en kort redegørelse for den indsats, der ydes. Beskrivelsen er søgt tilpasset en besvarelse af hvordan børn i socialt belastede familier ("udsatte børn") reagerer på de sociale forhold med henblik på at komme med nogle refleksioner over hvordan det eksisterende sociale system kan arbejde for at aflaste – og hjælpe – de udsatte børn og deres familier.

Socialforskningsinstituttets forløbsundersøgelse af godt 5.000 børn født i 1995 gennemføres med børn, der er udvalgt tilfældigt fra hele landet og udgør en repræsentativ gruppe. Der er foreløbig indhentet data om børnenes velfærd, sundhed og trivsel to gange, henholdsvis i 1996, da børnene var ca. ½ år gamle og i 1999, da børnene var 3½ år gamle. I 1996 blev der gennemført et interview med børnenes mødre, mens børnenes fædre blev bedt om at udfylde et spørgeskema. Der var en svarprocent på 91 procent for interviewene med børnenes mødre. I 1999 blev der igen gennemført interview med børnenes mødre, denne gang med en svarprocent på 88 procent af de oprindeligt udvalgte familier.

Tredje dataindsamling er i gang netop nu i foråret 2003, resultaterne foreligger i juli/august og vil følgelig ikke kunne indgå i dette arbejdsnotat. De præsenterede analyser er således kun baseret på to dataindsamlinger og de må derfor læses med det forbehold, at forholdene har forandret sig, således at der vil være analyseresultater, som alligevel viser sig ikke at være gældende. Mere sikre resultater vil først kunne præsenteres, når der kan blive inddraget resultater fra tredje dataindsamling.

Det præsenterede resultat er således i en vis forstand foreløbigt. Det skal læses som et bidrag til diskussionen om, hvilken betydning forskellige belastende opvækstvilkår kan have for et barns muligheder for såvel individuel udvikling som for kontakt med andre mennesker, altså et bidrag til belysning af mulige sammenhæng mellem opvækstforhold og muligheder for et almindeligt godt liv.

Hvis arbejdsnotatet skal læses ud fra en teoretisk interesse, kan der peges på Pierre Bourdieu som en mulig indfaldsvinkel. Hvis man bruges begrebet ”habitus” til at forstå den sociale arv, vil habitus kunne forstås ”som en samfundsmæssig praksis, som er indlejret i individerne, og som har afgørende betydning for den måde, de orienterer sig og handler på. Habitus afgør fx måden man taler til sine børn på, til naboen eller kollegerne på arbejdspladsen eller måden, man forholder sig til offentlige myndigheder på. Habitus skabes af den praksis, men opleves eller gennemlever og danner derfor ikke mindst i familien, hvor barnet fra første færd oplever og erfarer ikke mindst forældrenes håndtering af dagliglivets forskellige områder” (Ploug, 2002).

Arbejdsnotatet må betragtes som et nyt muligt bud på forståelsen af forholdene for de børn, der vokser op i særligt socialt belastede familier. Indenfor de angivne rammer og med de angivne forbehold er det ønsket, at det kan føre til relevante refleksioner.

Kapitel 2

Omfanget af ”udsatte børn”

I det følgende skal det forsøges at sætte tal på omfanget af ”udsatte børn” på baggrund af data fra Børneforløbsundersøgelsen. Først skal det pointeres, at det samlede resultat fra undersøgelsen er, at de fleste børn ud fra dataindsamlingen i 1999 ikke kan karakteriseres som udsatte. Børnenes forældre har en række ressourcer, de har en uddannelse, et arbejde, en tilfredsstillende bolig, en tilfredsstillende økonomi, et godt helbred, en god psykisk tilstand og mor og far lever sammen.

I alle familier og dermed for alle børn kan der selvfølgelig periodevis være et eller flere problemer. En af forældrene kan blive alvorligt syg, en af forældrene kan blive arbejdsløs, økonomien kan blive dårlig eller forældrene kan måske blive skilt (flytte fra hinanden). For det store flertal af børnene er det samtidigt sådan, at forældrene trods alt har så mange ressourcer, at eventuelle problemer ikke kommer til at få en afgørende betydning for barnets liv og udvikling. Problemerne bliver overvundet eller man finder en anden tilfredsstillende måde at leve på og den hårde tid bliver en afgrænset periode i tilværelsen.

For en lille gruppe børn er livet dog ikke så let. Det er børn, der lever i familier, hvor der er et eller flere af de nævnte problemer i meget lang tid, eller måske nærmest permanent. Det er børn, hvor mor og/eller far ikke har en uddannelse, hvor der er langvarig arbejdsløshed og dermed en dårlig økonomi, hvor forældrene har længerevarende fysiske eller psykiske lidelser, hvor forældrene bliver skilt/flytter fra hinanden og hvor barnet derfor i løbet af få år kommer til at leve i flere forskellige familier. Ikke alle vanskeligt stillede familier har samtlige problemer, men de fleste har to, tre eller flere af de nævnte problemer. Som en afgørende forskel mellem de udsatte børns familier og andre familier, der er karakteriseret ved at de en periode har et (eller eventuelt flere) af de nævnte problemer, kan nævnes, at der for de udsatte børns familier er tale om længerevarende problemer, ligesom der er tale om, at forældrenes ressourcer ikke slår til med hensyn til at løse problemerne og hvor fremtiden derfor i en vis forstand må opleves uden udsigter for forbedring.

Forskellen i livsvilkår for børn, der trives godt i deres familier, og de udsatte børn kan på denne måde først og fremmest ses som forskelle i forældrenes ressourcer. De udsatte børns forældre er ikke i stand til at løse problemerne. De synker ned i problemerne og lader problemerne formatere livet.

De følgende tal skal læses med dette in mente. Når det fx anføres, at syv procent af børnenes fædre er arbejdsløse, betyder det ikke nødvendigvis, at syv procent af børnene er udsatte. Det betyder, at der er syv procent, som det er relevant at se på, når man skal undersøge om arbejdsløshed er et tegn på udsathed. I nogle tilfælde er der tale om en kortere periode med arbejdsløshed, men der i andre tilfælde er tale om en langvarig tilstand, der er med til at forme livet for familien. Andre oplysninger kan trækkes ind, for at resultatet giver mening. Fx kan det inddrages, at cirka 10 procent af familierne har oplevet en skilsmisse før barnet bliver 3½ år gammel. Ses procentangivelserne for arbejdsløshed i denne sammenhæng, fremgår det, at seks procent af de samlevende (altså ”uskilte”) fædre er arbejdsløse, mens 19 procent af de nu ikke længere samlevende fædre er arbejdsløse. Et resultat, der peger i retning af, at arbejdsløshed og skilsmisse har en fælles negativ indikation i nogle familier.

Bemærkninger til tabel 2.1

I tabel 2.1 er anført andelen af familier med forskellige sociale belastninger. Alle oplysninger er data fra børneforløbsundersøgelsens dataindsamling i 1999 og i enkelte tilfælde 1996 (er anført i skemaet). Oplysningerne om mors psykiske problemer er baseret på mors oplysninger om hvorvidt hun i perioden 1996 til 1999 har oplevet angst, dårlige nerver, depressioner og en følelse af ikke at kunne klare de daglige problemer, samt om hun eventuelt har søgt læge for en eller flere af disse tilstande. Det vil sige, der er tale om en tilstand, som indeholder mere end "at føle sig trist og små-deprimeret". Det er mere end en tristhedsfølelse, der er snarere tegn på et egentlig psykisk lidelse, idet de nævnte tilstande indgår i den almindelige kliniske definition af en psykisk lidelse. Fars psykiske problemer er mors oplysninger om fars tilstand på de samme områder.

Oplysningerne om mors indlæggelse for somatisk sygdom i perioden 1996 til 1999 er baseret på mors oplysninger i interviewet i 1999. Det samme gælder oplysningerne om fars indlæggelse. Der er ikke informationer om, hvilken lidelse, der har ført til indlæggelse.

Data om arbejdsløshed omhandler forholdene i 1998, som de er oplyst af mor (for både mor og far). I datamaterialet findes der desuden oplysninger om arbejdsløshed i 1996 og 1997. De tal er ikke taget med i tabellen, men der er en tendens til, at arbejdsløsheden griber ind i mere end et år for de arbejdsløse forældre. Spørgsmålet om forældrenes erhvervsuddannelse er ligeledes baseret på mors oplysninger i 1999, hvor der spørges efter erhvervsuddannelse efter skolegangen.

Det fremgår af tabellen, at 29 procent i 1999 vurderer familiens økonomi som mindre god. Til spørgsmålet om interviewpersonens bedømmelse af familiens økonomiske situation er der fire svarkategorier: særdeles god, god, nogenlunde og dårlig. 4 procent af mødrene svarer, at økonomien er "dårlig", mens 25 procent svarer, at den er "nogenlunde". De øvrige mener, økonomien er god (55 procent) eller særdeles god (10 procent).

Tre procent af mødrene var alene, da de fødte barnet. Nogle af disse mødre er fortsat alene med barnet i 1999 og set fra barnets synsvinkel har der således været et stabilt familieliv uden skift af daglig omsorgsperson. Andre mødre er blevet samlevende/gift og barnet har følgelig fået en ny stedfar. I knap to procent af samtlige familier har der været to eller flere brud og barnet har følgelig levet med tre eller flere familiekonstellationer. Otte procent af familierne har i 1999 en mor som eneforsørger.

Oplysningerne om sociale belastninger er i de fleste tilfælde indgået i dataindsamlingen både i 1996 og i 1999. Sammenligner man besvarelserne viser det sig, at der ikke er nogen tendens til at tingene har ændret sig. Det er kun få familier, der har skiftet kategori. Det betyder, at fx familier med økonomiske problemer i 1996 fortsat har problemer i 1999, at der ikke er sket væsentlige ændringer i erhvervsuddannelsen og at det i store træk er de samme familier, der er præget af arbejdsløshed. Spørgsmålene om fysisk og psykisk helbred kan ikke sammenlignes på samme måde, da der har været spurgt på en anden måde i 1999 end i 1996. Oplysningerne om samlivsforhold er stillet på samme måde ved de to dataindsamlinger og afspejler dels om der er sket skilsmisser/samlivsbrud og dels om der er etableret nye samlivsforhold.

Tendensen er således, at det er de samme familier, der lever med sociale belastninger både i 1996 og i 1999.

Tabel 2.1. Familier med sociale belastninger

Andelen blandt alle familier, hvor der forekommer sociale belastninger. Særskilt for 12 belastninger. Procent. N=4818. Mor interviewet i 1996 og i 1999.

	Procent	Antal
Mor har psykiske problemer	10	491
Far har psykiske problemer ¹	13	619
Mor indlagt for somatisk sygdom indenfor de seneste 3 år	12	591
Far indlagt for somatisk sygdom indenfor de seneste 3 år ²	10	450
Mor arbejdsløs i 1998 (af anden grund end graviditet og barsel)	20	958
Far arbejdsløs i 1998 (helt eller delvist) ¹	7	338
Mor uden erhvervsuddannelse	19	892
Far uden erhvervsuddannelse ¹	25	1198
Mor vurderer familiens økonomi som mindre god (1999)	29	1374
Mor enlig ved fødslen (1996)	3	164
Mor eneforsørger, 1999	8	407

(Kilde: Christensen, 2001)

¹ Oplyst af mor, også for fædre, der ikke bor sammen med børnene.

² Oplyst af mor, primært oplysninger om samboende fædre.

Andel udsatte børn, der vokser op i familier med sociale belastninger

Det første spørgsmål, der skal besvares, er, hvor mange af de undersøgte familier, der i alt indgår i denne optælling af familier med sociale belastninger og hvor mange af børnene, der kan karakteriseres som udsatte. Herunder om det er sådan, at den enkelte familie kun har et af de nævnte problemer, eller om det snarere er sådan, at problemerne optræder samtidigt. Det korte svar er, at nogle af punkterne hænger sammen, mens andre i højere grad kan optræde individuelt. Fx vil arbejdsløshed ofte være sammenhængende med dårlig økonomi, ligesom ingen erhvervsuddannelse statistisk har en sammenhæng med arbejdsløshed og dårlig økonomi. Det samme gælder, hvis mor er eneforsørger, så er der en forøget risiko for arbejdsløshed og dårlig økonomi. Psykiske problemer har tilsvarende en sammenhæng med arbejdsløshed og dårlig økonomi, mens somatiske sygdomme ikke på samme måde hænger sammen med de øvrige forhold (alle disse forhold er undersøgt for statistiske korrelationer).

Ingen af de nævnte sociale belastninger kan som enkeltstående fænomen siges at karakterisere en familie med sociale belastninger, hvor barnet har en særlig risiko for at blive et udsat barn. Fx har godt halvdelen af de enlige mødre et arbejde og de vil for flertallets vedkommende kun figurere i tabellen som enlige, mens der ikke vil være nogen af de øvrige problemer. De enlige mødre, der ikke har arbejde vil som hovedregel have flere end to af de sociale belastninger, der er nævnt i tabellen.

Omvendt vil mødre med psykiske problemer (og fædre) have en øget risiko for også at have en eller flere af de øvrige nævnte sociale belastninger. Psykiske problemer er det af de nævnte belastningssymptomer, der isoleret betraget medfører den største risiko for at familien er en socialt belastet familie.

Ser man på i hvor høj grad de nævnte sociale belastninger optræder hver for sig eller sammen, kan man se, at mellem 8 procent og 10 procent af familierne har mindst to til tre af de nævnte sociale belastninger (angivelsen afhænger af hvordan grænserne formuleres). Omfanget af småbørnsfamilier med sociale belastninger af et omfang, så barnet har øget risiko for at blive et "udsat" barn, er således maksimum 10 procent.

Når det antages, at sociale belastninger i familierne medfører en øget risiko for belastninger og eventuelt fejludvikling for børnene, kan man således konstatere, at maksimum 10 procent af familierne har småbørn, som har en øget risiko i forhold til deres jævnaldrende for at få et vanskeligt liv med mange belastninger. Der er ikke uden videre tale om, at 10 procent af børnene kan karakteriseres som "udsatte" forstået som, at resultatet har vist sig i form af at "problemerne er slået igennem". Men der er tale om, at 10 procent af småbørnene må antages at have en øget risiko i forhold til deres jævnaldrende fordi de vokser op i socialt belastede familier.

Antagelsen er dermed, at børn, der vokser op i disse familier, i forhold til andre børn har en øget risiko for at blive udsatte børn. Nogle af børnene vil (som nævnt i kapitel 1) alligevel få et stort set almindeligt liv, det ved vi fra andre forløbsundersøgelser. Formentlig vil der være tale om, at disse børn (eller disse børns familier) trods de sociale belastninger har andre ressourcer at trække på. Andre børn vil få et meget belastet liv, hvor det kunne have betydet noget, hvis det havde været muligt allerede i barndommen at sætte ind med positive foranstaltninger.

Betydningen af de sociale belastninger

Hvad betyder de sociale belastninger for barnets liv? For de børn, hvor familien er præget af mindst to til tre af de nævnte sociale belastninger, kan man generelt sige, at det betyder, at børnene vokser op med forældre med færre ressourcer (emotionelt eller psykisk, uddannelsesmæssigt, økonomisk og erhvervmæssigt) end hvad der gælder for flertallet af børn. Forældre med længere varende psykiske problemer har måske ikke overskud (og overblik) til at gå ind i de vanskeligheder, deres børn møder og måske heller ikke til at arbejde for en løsning af problemerne. Har man ingen erhvervsuddannelse og/eller begrænset erhvervmæssig erfaring betyder det også noget for, hvordan man ser og reagerer på eventuelle problemer eller vanskeligheder for barnet. Barnet har derfor færre ”forældreressourcer” end flertallet af børn har.

Det er svært at vurdere eksistensen (og betydningen) af forældreressourcer, for der kan være forældre, der trods manglende sociale ressourcer alligevel er i stand til at give deres barn det nødvendige. Men det generelle billede er fraværet af ressourcer.

Ser man på børnene, må vi som nævnt ud fra tidligere forskning forvente, at nogle klarer sig godt, mens andre klarer sig dårligere eller decideret dårligt. I det første tilfælde taler vi om ”mønsterbrydere”, mens vi i det andet tilfælde taler om børn, der viderefører en negativ social arv. Der mangler endnu forskning, der kan pege på, hvad der fører til mønsterbrydere og hvad der fører til negativ social arv. Men en mulig vej til at få en større indsigt, er at se på børnenes egen adfærd i barndommen og på de problemer, de eventuelt kan oplever på grund af en problematisk eller norm-brydende opførsel. I kapitel 3 belyses disse spørgsmål ud fra undersøgelsen af de godt 5.000 børn født i 1995.

Hvordan ser en socialt belastet familie ud?

Ovenstående kan forhåbentlig give et billede af, hvordan er socialt belastet familie ser ud. Ofte vil der være tale om forældre med ringe erhvervmæssig uddannelse, med en usikker eller ingen tilknytning til arbejdsmarkedet og med psykiske problemer. Forældre med få ressourcer. I nogle tilfælde vil mor være alene om den daglige forældreindsats (mor er eneforsørger).

Ikke alle socialt belastede familier behøver at have dette udseende, der vil kunne være tilsyneladende ”almindelige” familier, der vil have så store belastninger (fx i form af psykiske problemer), at der er tale om en socialt belastet familie, selvom det i første omgang ikke ser sådan ud. Men når billedet skal generaliseres ud fra en survey bliver resultatet som beskrevet.

De følgende to tabeller (tabel 2.2 og tabel 2.3) beskriver dels hvor familierne i survey undersøgelsen boede i 1996 (fordelt efter graden af bymæssig bebyggelse) og dels de sammenhænge, der er mellem sociale belastninger i henholdsvis 1996 og 1999 og familiens bopæl i 1996.

Tabel 2.2 viser børnefamiliernes fordeling efter urbaniseringsgrad. Det fremgår, at de fleste familier bor i større byer (over 10.000 indbyggere), dernæst er der mange familier i mindre byer, bymæssige bebyggelser og landdistrikter, mens der er færre familier i København og i Københavns forstæder.

Tabel 2.3 viser fordeling af familier efter en række af de nævnte sociale indikatorer i henholdsvis 1996 og 1999 og familiens bopæl i 1996. Det fremgår af tabel 2.3, at familier med dårlig økonomi er nogenlunde jævnt fordelt mellem de forskellige bopælsområder. Der er relativt lidt flere familier i København og i bebyggelser med 2.000 eller færre indbyggere.

Arbejdsløse mødre er relativt sjældnest i København og i Hovedstadens forstæder. Den relativt højere forekomst af arbejdsløse mødre i de større byer har en sammenhæng med andelen af enlige mødre (har generelt højere arbejdsløshed). Andelen af enlige mødre er højere i de større byer. Mødre uden erhvervsuddannelse er tilsvarende sjældnere i København og i Hovedstadens forstæder.

Tabel 2.2. Familierne fordelt efter urbaniseringsgrad. 1996 data. Procent.	
Bopæl	Procentandel
København	11
Københavns forstæder	10
Større byer (over 10.000 indbyggere)	30
Mindre byer (2.000-10.000 indbyggere)	17
Bymæssige bebyggelser (under 2.000 indbyggere)	15
Landdistrikter	16
Procent i alt	99
Familier i alt	5.429

(Kilde: Christensen, 2000, s. 110)

For fædrene gælder det, at arbejdsløse fædre findes relativt hyppigere i København og relativt sjældnere i Hovedstadens forstæder og i de mindre byer, mens fædre uden erhvervsuddannelse relativt hyppigere findes i landdistrikterne og i bymæssige bebyggelser med 2.000 eller færre indbyggere.

Det fremgår således, at de nævnte indikatorer på sociale og økonomiske problemer findes overalt uanset urbaniseringsgrad. Samtidigt er der nogle tendenser til relativt hyppigere eller relativt sjældnere forekomst. Hvad angår det sidste, skal det dog bemærkes, at analyserne i forbindelse informationerne i tabel 2.3. må betegnes som vejledende (χ^2 -testen er med en relativt stor usikkerhed, da informationerne er delt op i mange kategorier). Det efterfølgende betegnes derfor kun som refleksioner og ikke som konklusioner.

- I landdistrikter og i bymæssige bebyggelser med 2.000 eller færre indbyggere er der relativt oftere tale om parfamilier, og familierne er præget af fædre uden erhvervsuddannelse.

- I de større byer er familierne relativt oftere præget af, at det er eneforsørgerfamilier med en mor uden arbejde og uden erhvervsuddannelse.
- I København er familierne relativt oftere præget af, at far er arbejdsløs, samtidigt med at uddannelsesniveaulet er højere.
- Hovedstadens forstæder og de mindre byer har ikke nogen træk, der peger i bestemte retninger med hensyn til en typologi for de ressourcetsvage familier.

Tabel 2.3.
Sammenhæng mellem en række sociale indikatorer i henholdsvis 1996 og 1999 og familiens bopæl i 1996. Procent.

		Ho-ved-staden	Hoved-stadens forstæder	Større byer	Mindre byer	By-mæssige bebyggelser	Land-distrikter	I alt	Antal	Pct. af alle	Chi ² -test
Mor eneforsørger	1996	19	10	43	13	10	6	101	204	4	p<0,001
	1999	13	12	38	16	13	9	101	456	9	p<0,001
Dårlig økonomi	1996	11	11	31	15	15	17	100	1.583	30	p<0,001
	1999	12	9	29	15	17	18	99	1.436	29	p<0,01
Mor arbejdsløs	1996 ¹⁾	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	1999	9	7	33	18	16	17	100	480	10	<0,001
Mor uden erhvervsuddannelse	1996	10	8	33	17	16	16	100	1.431	26	p<0,05
	1999	9	8	33	16	16	17	99	930	17	p<0,05
Far arbejdsløs	1996 ²⁾	14	7	34	13	16	15	99	190	5	p<0,01
	1999	18	7	35	8	17	16	101	107	2	p<0,01
Far uden erhvervsuddannelse	1996 ²⁾	11	9	27	16	17	21	101	823	20	p<0,001
	1999	10	7	24	17	19	23	100	805	18	p<0,001

1) 91 pct. af mødrene holder barselsorlov på interviewtidspunktet.

2) Fra spørgeskema udfyldt af fædrene.

(Kilde: Christensen, 2000, s. 111)

Det, der gør disse hypoteser og typologier interessante i en større sammenhæng er, at de kan tydeliggøre det forhold, at man i forskellige områder af landet kan have et forskelligt billede af, hvem den ressourcetsvage familie er. På landet vil billedet relativt oftere være en parfamilie med få uddannelsesmæssige (og erhvervsmæssige) ressourcer, men dog relativt ofte med en far, der har arbejde. I de større byer vil billedet være domineret af en enlig mor uden arbejde og uden uddannelse, mens billedet i København vil være præget af både enlige mødre og parfamilier med en relativt høj arbejdsløshed (trods et generelt bedre uddannelsesniveau).

De forskellige billeder kan nogle gange vanskeliggøre samtalen om, hvad der eventuelt skal gøres for at afhjælpe problemerne. En tydeliggørelse af, at der reelt er forskelle i, hvordan familiernes problemer ser ud (uanset resultatet kan være det samme for barnet, nemlig en familie med færre ressourcer end den almindelige danske børnefamilie), kan lette samtalen.

Kapitel 3

Barnets situation i de socialt belastede familier

I dette kapitel er hovedinteressen at få beskrevet barnets situation i de socialt belastede familier på det tidspunkt, hvor barnet er i 3½ års alderen. Det vil sige, der er en gennemgang af resultaterne fra interviewet i 1999 af mødre til børn født i 1995.

I rapporten fra undersøgelsen i 1999 (Christensen, 2000), gennemgås barnets livssituation og barnets udvikling på en række temaer (karakteriseres som temaer for udvikling). Der er i alt seks temaer: 1) *helbredsmæssige ressourcer*, 2) *forældrenes oplevelse af barnet*, 3) *relation til jævnaldrende*, 4) *socialitet*, 5) *opmærksomhed* og 6) *ængstelse*.

Da beskrivelsen i denne sammenhæng skal fokusere på børnenes problemer og specielt på en beskrivelse af børn, der har sociale eller adfærdsmæssige problemer, vil gennemgangen handle om resultaterne på tre af de seks områder, nemlig temaerne: 3) *relation til jævnaldrende*, 4) *socialitet*, 5) *opmærksomhed*, da det især er på disse temaer, problemerne er tydelige. Spørgsmålet om de helbredsmæssige ressourcer bliver behandlet i en særskilt rapport og vil derfor ikke blive trukket specielt frem i denne sammenhæng. Efter gennemgangen af børnenes sociale og adfærdsmæssige situation – deres problemer – på de tre nævnte områder, vil resultaterne blive undersøgt i relation til forekomsten af familier med de sociale belastninger, der blev gennemgået i kapitel 2. Målet er at undersøge om der kan findes statistiske signifikante relationer mellem børnenes sociale og adfærdsmæssige situation og forekomsten af de gennemgåede tegn på socialt belastede familier.

Børnenes relationer til jævnaldrende

For tre fjerdedele af de undersøgte børn oplyser moderen, at barnet har et eller flere jævnaldrende børn, som de er særligt knyttede og/eller særligt gerne vil være sammen med. For nogle af de børn, der ikke har børn, de særligt gerne vil være sammen med, er der tale om, at børnene passes alene hjemme af moderen eller eventuelt af andre og at børnene derfor ikke ret tit har kontakt med andre børn. For andre er der tale om, at de er nye i den pasningsordning, de befinder sig i, og derfor ikke rigtigt har lært nogen at kende endnu og for andre igen er der tale om, at børnene er i risiko for ikke at være en del af det almindelige sociale fællesskab. Undersøgelsen har dog ikke præcise oplysninger om dette. I alt 73 procent af børnene er i daginstitution, 19 procent er i dagpleje, 2 procent bliver på anden vis passet af andre end deres forældre og 6 procent af børnene bliver udelukkende passet af deres mor (Christensen, 2000).

Andre spørgsmål handler om, hvorvidt børnene bliver drillet eller slået af andre børn og om, hvordan de i givet fald reagerer på det. Tabel 3.1. viser svarene på spørgsmålene.

Tabellen viser, at kun få børn ”i høj grad” bliver udsat for drilleri, lidt flere børn bliver ”i høj grad” slået af andre børn. 21 procent af børnene bliver ”i nogen grad” udsat for drilleri, 43 procent bliver ”i nogen grad” slået, mens 2 procent ”i høj grad” og 13 procent ”i nogen grad” ofte græder på grund af andre børns drilleri eller chikane. Undersøger man, hvordan svarene hænger sammen, finder man, at i alt 41 procent af drengene og 50 procent af pigerne ikke har nogen af de tre nævnte problemer. Nogle drenge og piger har et enkelt problem i nogen grad, mens 11 procent af drengene og 8 procent af pigerne har åbenlyse problemer, defineret som at der er svaret ”i høj grad” på mindst et af spørgsmålene og ”i nogen grad” på mindst to spørgsmål.

Tabel 3.1.

Børnene fordelt efter erfaringer med at blive slået, drillet og med at græde som følge af drilleri/chikane. Procent.

Passer...	I høj grad	I nogen grad	Slet ikke	Ved ikke	I alt	Antal (1)
Bliver slået af andre børn	4	43	50	3	100	5.260
Bliver drillet	1	21	74	3	99	5.284
Græder ofte/jævnligt pga. andre børns drilleri/chikane	2	13	83	2	100	5.282

(Kilde: Christensen, 2000, s. 57)

1) det samlede antal børn i denne tabel er højere end antal børn/familier i tabel 2.1. i kapitel 2. Det skyldes, at der i denne opgørelse er redegjort for samtlige børn, der var med i dataindsamlingen i 1999, mens tabel 2.1. kun medtager de børn/familier, hvor mor blev interviewet både i 1996 og i 1999.

Tabel 3.2. viser de statistiske sammenhænge mellem om barnet har åbenlyse problemer med at blive slået, drillet og med at græde som følge af drilleri/chikane og de sociale belastninger, der blev gennemgået i kapitel 2. Ud for hver sociale belastning er det anført, om der er en statistisk sammenhæng mellem den nævnte belastninger og tre karakteristika af barnet med hensyn til om børn, hvis familie har det nævnte problem også bliver karakteriseret ved at det passer, at barnet bliver slået af andre børn, bliver drillet af andre børn og om barnet ofte eller jævnligt græder på grund af drilleri chikane. I alle tilfælde er det moderens vurdering af, hvorvidt det på gældende forhold er gældende for hendes barn.

Tre stjerner (***) betyder, at der er en markant sammenhæng ($p < 0.001$), to stjerner (**) betyder, at der er en sammenhæng ($p < 0.01$) og en stjerne (*) betyder, at der er en svag sammenhæng ($p < 0.05$) mellem den pågældende sociale belastninger og moderens vurdering af barnets situation.

Tabel 3.2

Sammenhæng mellem børn med tre forskellige karakteristika og familier med sociale belastninger.
N= 5282

Passer det at barnet bliver....	Slået af andre børn	Drillet af andre børn	Græder på grund af drilleri / chikane
Mor har psykiske problemer	***	-	**
Far har psykiske problemer ²	*	-	*
Mor indlagt for somatisk sygdom indenfor de seneste 3 år	-	-	-
Far indlagt for somatisk sygdom indenfor de seneste 3 år ²	-	-	**
Mor arbejdsløs i 1998 (af anden grund end gravitet og barsel)	***	-	**
Far arbejdsløs i 1998 (helt eller delvist) ¹	***	**	-
Mor uden erhvervsuddannelse	***	-	*
Far uden erhvervsuddannelse ¹	**	-	-
Mor vurderer familiens økonomi som mindre god (1999)	***	-	-
Mor enlig ved fødslen (1996)	**	-	-
Mor eneforsørger, 1999	***	-	-

² Oplyst af mor, primært oplysninger om samboende fædre. N=4754

² Oplyst af mor, også for fædre, der ikke bor sammen med børnene.

Det fremgår, at bortset fra mors eller fars indlæggelse på grund af somatisk sygdom har alle de nævnte sociale belastninger en sammenhæng med at det passer, at barnet bliver slået af andre børn, i de fleste tilfælde er sammenhængen markant. Der er en lidt svagere sammenhæng mellem de sociale belastninger og om barnet ofte eller jævnligt græder på grund af drilleri/chikane, mens der generelt ikke er sammenhæng mellem de sociale belastninger og det forhold at barnet (mere end jævnaldrende) bliver drillet af andre børn.

Børn, der vokser op i familier med en (eller flere) af de nævnte sociale belastninger – bortset fra opvækst i en familie, hvor mor eller far har været indlagt for somatisk sygdom – ser således ud til markant oftere at blive slået af andre børn, end hvad der gælder for flertallet af børnene i samme aldersgruppe.

Samlet kan det således pege i retning af, at børn, der bliver slået af andre børn oftere end deres jævnaldrende har en arbejdsløs mor og/eller far, forældre uden erhvervsuddannelse, samt en familie, hvor økonomien ikke er god. Samtidig har børnene en mor, men også ofte en far, der har psykiske problemer.

Sammenhængene må formentlig ses i relation til det forhold, at forældre med arbejdsmæssige, uddannelsesmæssige, økonomiske og psykiske problemer har færre ressourcer til at støtte deres børn, end andre forældre har, hvis der er problemer i forhold til andre børn, ligesom det kan være sværere for disse forældre at træde ind og hjælpe deres børn med at få løst eventuelle konflikter. Børn af forældre med de nævnte sociale belastninger må således antages at være i øget risiko for konflikter med andre børn. Denne tolkning støttes af andre korrelationsanalyser, der viser, at børn, der bliver slået, markant sjældnere end andre børn har jævnaldrende børn, som de er særligt knyttede til eller som de særligt gerne vil være sammen med (Christensen, 2000).

Socialitet

Temaet socialitet handler om hvordan børnene på det sociale område er i deres omgang med jævnaldrende og med forældre. I gennemgangen af resultaterne skelnes der mellem *prosocial* og *antisocial* adfærd. Hvor der ved prosocial adfærd forstås, at barnet tager medansvar for fællesskabet og for andre medlemmer af fællesskabet, mens der ved antisocial adfærd forstås en adfærd, der kan ses som udtryk for en fjendtlighed overfor det sociale fællesskab og overfor andre mennesker. Når vi taler om 3½ år gamle børn skal begreberne bruges lidt forsigtigt. Socialitet forudsætter en vis grad af modenhed og nogle af de børn, der bliver karakteriserede som havende en antisocial adfærd, kan simpelthen være endnu ikke tilstrækkeligt udviklingsmæssigt modne til at have en social adfærd. Den prosociale og den antisociale adfærd kan i et vist omfang ses som spejlbilleder af hinanden. Da fokus i denne sammenhæng er på adfærd, der kan give problemer i relation til omgang med jævnaldrende børn, er det de antisociale reaktioner, der vil blive gennemgået.

Forekomsten af antisocial adfærd belyses i undersøgelsen via 10 spørgsmål. Inddeler man børnene efter hvad der er svaret på de forskellige spørgsmål kan man få en karakteristik af børnenes socialitet med hensyn til antisocial adfærd. Inddelingen sker ved, at der anføres point for de forskellige svar. Svaret ”i høj grad” giver to point (uanset hvilket spørgsmål, der er tale om), svaret ”i nogen

grad” giver et point, mens svarene ”slet ikke” og ”ved ikke” ikke giver nogen point. Det maksimale antal point vil således være 20 point.

Opgjort på denne måde finder man, at 12 procent af børnene har 10 eller flere point. Disse børn er de af samtlige børn, der mest kan karakteriseres ved antisocial adfærd (se Christensen, 2000, s. 70 hvis der ønskes en nærmere redegørelse). Der er på dette punkt ikke nogen forskel på piger og drenge. Det er lidt forskelligt hvilke spørgsmål, der giver flest point til henholdsvis piger og drenge, pigerne får lidt oftere point for ”hysteriske anfald” og ”hidsigt temperament”, mens drengene lidt oftere får point for ”driller andre børn” og ”slår andre børn”, men den samlede pointsum er ens.

Tabel 3.3.

Mors karakteristik af barnet med hensyn til antisocial adfærd

Moderens vurdering af det 3-årige barn med hensyn til antisocial adfærd. Procent. N=4818 (her er anvendt antal børn, hvor mor er interviewet både i 1996 og 1999)

Passer...	<i>I høj grad</i>	<i>I nogen grad</i>	<i>Slet ikke</i>	<i>Ved ikke</i>	<i>I alt</i>
Kun fælles leg, hvis selv bestemme	3	13	82	2	100
Presser andre børn	11	37	48	4	100
Tager ting fra andre	12	50	37	1	100
Starter skænderier	9	44	43	4	100
Driller andre børn	9	46	42	3	100
Slår andre børn	3	32	63	2	100
Hysteriske anfald	18	46	36	0	100
Hidsigt temperament	23	40	37	0	100
Ligeglad med skæld ud	6	17	77	0	100
Får det ikke dårligt efter at have gjort noget forkert	7	19	74	1	101

(Kilde: Christensen, 2001)

Der er en statistisk sammenhæng mellem af drille andre børn og selv at blive drillet, samt mellem at slå andre børn og selv at blive slået. Dette forhold kan tænkes at spille ind for drengenes vedkommende (Christensen, 2000).

Tabel 3.4.

Sammenhæng mellem børn med forskellige antisociale karakteristika og familier med sociale belastninger. N=5282

	Kun fælles selvbestemme	Presser andre børn	Tager ting fra andre børn	Starter skænderier	Driller andre børn	Slår andre børn	Hysteriske anfald	Hidsigt temperament	Ligeglad med skældud	Får det ikke dårligt efter at have gjort noget forkert
Mor har psykiske problemer	-	-	-	**	*	***	***	**	*	*
Far har psykiske problemer ³	-	-	-	-	-	-	-	*	-	-
Mor indl. for som. sygdom (seneste 3 år)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Far indl. for som. sygdom (seneste 3 år) ²	-	-	-	**	*	***	***	**	*	**
Mor arbejdsløs i 1998 (helt eller delvist)	**	-	-	**	-	-	***	***	**	*
Far arbejdsløs i 1998 (helt eller delvist) ¹	*	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mor uden erhvervsudd.	**	*	**	**	-	***	***	***	**	**
Far uden erhvervsudd. ¹	*	-	-	-	-	-	***	***	**	-
Mor vurderer familiens økonomi som mindre god (1999)	-	-	-	*	-	**	*	**	-	-
Mor enlig ved fødslen (1996)	*	***	-	-	-	-	-	**	-	-
Mor eneforsørger, 1999	**	-	-	-	-	*	-	***	-	-

¹ Oplyst af mor, primært oplysninger om samboende fædre. N=4754

² Oplyst af mor, også for fædre, der ikke bor sammen med børnene.

Af andre relevante forhold kan nævnes, at der er ikke er nogen sammenhæng mellem om barnet får et højt antal point for antisocial adfærd og om barnet har et eller flere jævnaldrende børn, som det er særligt knyttet til eller som det særligt gerne vil være sammen med. Antisocial adfærd ser således ikke ud til at have markant indflydelse på de treåriges mulighed for at danne venskaber med andre børn (Christensen, 2000).

Ser man på sammenhængene mellem spørgsmålene, der belyser antisocial adfærd og sociale belastninger i familier, fremgår det af tabel 3.4, at sociale belastninger, der rammer børnenes mødre, tilsyneladende har den største indflydelse på børnenes eventuelle antisociale adfærd. Mors psykiske problemer betyder tilsyneladende væsentligt mere, end fars psykiske problemer. Det sammen gælder mors arbejdsløshed og det forhold, at mor ikke har nogen erhvervsuddannelse. Dog betyder det tilsyneladende noget, hvis far har været indlagt på sygehus for somatisk sygdom indenfor de sidste tre år.

Samlet er der tale om, at mødre med psykiske problemer, arbejdsløse mødre, samt mødre og fædre uden erhvervsuddannelse har børn med flere tegn på antisociale adfærd. Typisk en adfærd, som må antages at kunne føre til konflikter i samvær med andre. Tendensen findes også (men knap så tydeligt) for familier, hvor økonomien er mindre god. Endelig er der også et samspil mellem antisocial adfærd og somatisk syge forældre.

Ser man på den adfærd, hvor sammenhængen er mest tydelig, handler det især om børn, der starter skænderier med andre børn, slår andre børn, får hysteriske anfald og har et hidsigt temperament. Det er børn, som mødrene for det meste eller i perioder synes, det kan være svært at opdrage (Christensen, 2000). Det er formentlig dette forhold, der afspejler sig i, at der for en del af de nævnte sociale belastninger er tale om, at der er en forøget risiko for, at børnene er ligeglade med at få skæld ud og med at der er en forøget risiko for, at børnene ikke får det dårligt efter at have gjort noget forkert. I begge tilfælde er der tale om forhold, som peger i retning af et barn, der har problemer med den sociale tilpasning. Det er usædvanligt, at en treårig ikke er ked af at få skæld ud og ikke får det dårligt efter at have gjort noget forkert. Netop treårige er sædvanligvis meget optagede af at finde ud af, hvad der er "den rette" opførsel.

Ser man på, hvordan børnenes adfærd må virke i samvær med andre, tyder det på, at der er tale om børn, som lettere kommer i konflikt med andre børn (og måske også med andre voksne) (Christensen, 2000). Der er tale om sammenstød og konflikter, hvor børnene ofte selv er aktive i at udløse konflikten. Hvis man sammenholder oplysningerne om, hvilke børn, der slår andre børn med oplysningerne om hvilke børn, der bliver slået af andre børn, er der en sammenhæng. Selvom man såvel her som ved de øvrige analyser af sammenhænge skal være opmærksom på, at en sammenhæng aldrig omfatter samtlige involverede børn. Der er (som tidligere omtalt) tale om en overhyppighed af samtidig optræden af de undersøgte forhold.

Opmærksomhed

De sidste forhold, der skal beskrives her, er moderens karakteristik af barnet med hensyn til opmærksomhed. Især spørgsmål om barnets koncentration og om hvorvidt barnet er uroligt, impulsivt,

uopmærksom og har svært ved at vente på, at det bliver barnets tur. Spørgsmålene om koncentration handler om, hvorvidt børnene er i stand til at koncentrere sig mindst 10-15 minutter om henholdsvis at få en læst en historie eller om at se børne-tv. Spørgsmålene om rastløshed handler om hyperaktivitet, om at blive afledt, om uro og om ikke at kunne fastholde en aktivitet eller en beskæftigelse, mens spørgsmålene om impulsivitet handler om, at barnet har svært ved at vente på sin tur, samt om at barnet handler impulsivt uden at tænke først og om at barnet er uopmærksomt. Der er i alt ni spørgsmål om opmærksomhed.

Mødrenes svar på spørgsmålene kan ikke uden videre betragtes som en permanent gældende karakteristik. For nogle børn kan der være tale om, at karakteristikken kan være dækkende for personligheden, som barnet vil have med sig hele livet, for andre børn vil der i højere grad være tale om et øjebliksbillede, som snarere afspejler barnets modenhed på interviewtidspunktet.

Tabel 3.5

Mors karakteristik af barnet med hensyn til opmærksomhed

Moderens vurdering af det 3-årige barn med hensyn til opmærksomhed i form af koncentration, rastløshed og impulsivitet. N=4818.

Passer...	I høj grad	I nogen grad	Slet ikke	Ved ikke	I alt
Kan koncentrere sig 10-15 min. Om at få læst historie	79	14	6	0	99
Kan koncentrere sig 10-15 min. Om børnetv	89	7	3	0	99
Kan ikke sidde stille, er hyperaktiv	8	25	68	0	101
Bliver let afledt	8	35	57	1	101
Er urolig / rastløs	1	8	91	0	100
Kan ikke fastholde beskæftigelse	4	9	87	0	100
Er impulsiv	18	48	32	2	100
Har svært ved at vente på sin tur	21	41	36	3	101
Er uopmærksom	2	19	78	1	100

(Kilde: Christensen, 2001)

Tabel 3.6.

Sammenhæng mellem børn med forskellige opmærksomhedsvanskeligheder og familier med sociale belastninger. N=5282.

	Kan koncentrere sig 10-15 min om at få læst historie	Kan koncentrere sig 10-15 min om børnetv	Kan ikke sidde stille, er hyperaktiv	Bli-ver let afledt	Er urolig / rastløs	Kan ikke fastholde en beskæftigelse	Er impulsiv	Har svært ved at vente på sin tur	Er uopmærksom
Mor har psykiske problemer	***	-	***	***	***	-	**	*	**
Far har psykiske problemer ¹	-	-	-	-	***	-	-	-	-
Mor indl. for som. sygdom (seneste 3 år)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Far indl. for som. sygdom (seneste 3 år) ²	***	-	***	***	***	-	**	*	**
Mor arbejdsløs i 1998 (helt eller delvist)	***	-	*	*	-	*	-	**	-
Far arbejdsløs i 1998 (helt eller delvist) ¹	***	-	-	-	-	-	-	-	***
Mor uden erhvervsudd.	***	-	***	**	***	-	-	**	-
Far uden erhvervsudd. ¹	***	*	***	***	***	***	**	*	-
Mor vurderer familiens økonomi som mindre god (1999)	***	-	**	-	***	-	*	**	-
Mor enlig ved fødslen (1996)	-	-	-	**	*	-	-	*	**
Mor eneforsørger, 1999	-	-	**	*	*	*	-	***	**

¹ Oplyst af mor, primært oplysninger om samboende fædre. N=4756

² Oplyst af mor, også for fædre, der ikke bor sammen med børnene.

Især spørgsmålene om hvorvidt barnet let bliver afledt, om barnet er impulsivt (handler uden at tænke) og om barnet har svært ved at vente på, at det bliver hans/hendes tur må antages at være spørgsmål, hvor svaret til en vis grad afhænger af barnets modenhed. Der er relativt mange mødre, der svarer, at deres barn i høj grad eller i nogen grad kan karakteriseres på de den måde.

På spørgsmålene om koncentration, hyperaktivitet, uro/rastløshed, om ikke at kunne fastholde en beskæftigelse og om uopmærksomhed er der en mere ujævn fordeling. Kun en mindre del af børnene bliver karakteriseret ved, at den valgte adfærd i "høj grad passer" til at beskrive adfærden og der er da også tale om en adfærd, som er mere usædvanlig for en treårig. Formentlig vil der her i højere grad være tale om en beskrivelse, som også vil karakterisere barnet senere i livet.

Hvis man på samme måde som ved gennemgange af antisocial adfærd laver en inddeling af børnene efter hvordan de beskrives på området opmærksomhed, er der 48 procent af børnene, som ikke kan karakteriseres ved uopmærksomhed, de har 1-2 point på en skala (opbygget efter lignende retningslinjer som gennemgået tidligere, se Christensen, 2000, s. 75 for en nærmere redegørelse), der i alt indeholder 18 mulige point. Andre 38 procent har 3-5 point og vil således heller ikke i nævneværdig grad blive karakteriserede ved uopmærksomhed. Tilbage er der 14 procent af børnene, hvor der er flere opmærksomhedsvanskeligheder.

Sammenholdes karakteristikken af børnene med oplysningerne om, hvorvidt børnene har venner blandt andre børn i dagpasning/daginstitution, er der ikke nogen sammenhæng. Opmærksomhedsproblemer ser således ikke ud til at have betydning for, om barnet for venner. Derimod er der en sammenhæng mellem en karakteristik af barnet som havende opmærksomhedsproblemer og at moderen svarer, hun oplever, barnet er svært at opdrage (Christensen, 2001).

Børn i familier, hvor mor har psykiske problemer, familier hvor mor og/eller far er arbejdsløs, hvor forældrene er uden erhvervsuddannelse og hvor økonomien er mindre god har flere opmærksomhedsforstyrrelser end de fleste børn. En tilsvarende sammenhæng findes, hvis far indenfor de seneste tre år har været indlagt for somatisk sygdom.

Det mest iøjnefaldende resultat er, at samtlige sociale belastninger, bortset fra fysisk sygdom og det at være enlig mor, har en markant sammenhæng med at barnet har svært ved at koncentrere sig 10-15 minutter om at få læst en historie. Andre karakteristiske beskrivelser er, at barnet ikke kan sidde stille, er hyperaktiv, at barnet let bliver afledt, at det er uroligt/rastløs og (i mindre grad) at det har svært ved at vent på sin tur.

Sammenfatning og refleksion

Når man sammenligner de udsagn, der beskriver problemer i barnets livssituation på områderne: relationer til jævnaldrende, socialitet og opmærksomhed med oplysningerne om, hvorvidt familien har eller ikke har en eller flere sociale belastninger, fremgår det, at børn, der lever i socialt belastede familier på en række punkter har flere vanskeligheder, end deres jævnaldrende.

Skal man danne et overordnet billede af vanskelighederne, er hovedindtrykket, at der er tale om reaktioner, som betyder, at barnet har risiko for flere vanskeligheder i forhold til andre mennesker, end de fleste børn har.

Først kan nævnes, at børnene markant oftere end andre børn bliver slået af jævnaldrende. I sig selv selvfølgelig en enkel konstatering, men set i sammenhæng med de øvrige vanskeligheder er det alligevel tegn på børn, der har det svært.

Ser man på sammenhænge mellem sociale belastninger og antisocial adfærd, viser der sig en tilsvarende tendens. Børn fra familier med sociale belastninger har en markant større risiko for at slå andre børn, for at få hysteriske anfald og for at have et hidsigt temperament. Samtidigt har de en større risiko for at starte skænderier med andre børn, kun at ville være med i fælles leg, hvis de selv kan bestemme, samt med at være ligeglad med at få skældud og for ikke at få det dårligt efter at have gjort noget forkert. Tegn der både hver for sig og sammen peger i retning af større risiko for at der opstår konflikter i samvær med andre mennesker. Så samtidigt med at forældrene til disse børn måske har det sværere end andre forældre, når målet er at hjælpe børnene med at løse problemer i forhold til andre, så er der sandsynligvis også tale om, at børnene rent faktisk har flere konflikter end deres jævnaldrende.

Analyserne omkring opmærksomhed viser, at opmærksomhedsproblemer er hyppigt forekommende blandt børn, der vokser op i socialt belastede familier. Det er markant, at børnene har vanskeligt ved at koncentrere sig 10-15 minutter om at få læst en historie, ligesom det er markant, at der er en forøget risiko for at børnene ikke kan sidde stille, er hyperaktive, at de let bliver afledt og at de er urolige og rastløse. Ligesom der er en risiko for at de er impulsive, har svært ved at vente på, at det bliver deres tur, samt at de er uopmærksomme. Samlet en karakteristik, der viser, at børnene formentlig vil have vanskeligere ved at lære noget, end andre børn, og at de vil have vanskeligere ved at tage imod informationer, oplysninger med videre.

Det, der er budskabet med disse meddelelser, er at pege på, at børn i socialt belastede familier faktisk selv har en række problemer, som spiller med, når man skal forstå helheden. Det er derfor i en del tilfælde ikke tilstrækkeligt at se på eller at forsøge at afhjælpe forældrenes problemer. Nogle børn i de socialt belastede familier har selv en adfærd, som indeholder risiko for at børnene får vanskeligheder med andre børn og voksne. Undersøgelsen kan ikke med sikkerhed sige, om der er tale om noget medfødt (fx kan nogle af de uopmærksomme børn have en medfødt skade som følge af at mor har indtaget overdrevne mængder af alkohol under graviditeten, andre børn kan måske være skadet under fødslen eller der kan være andre forhold, der spiller ind) eller om det er en erhvervet tilstand. Men uanset hvad der har forårsaget barnets adfærd, har det stor betydning for et barn at opføre sig anderledes end flertallet i negativ retning allerede i 3-års alderen. En eventuel indsats må derfor tage dette forhold med i betragtning.

Anden del af budskabet handler om hvad det betyder for barnets individuelle udvikling, hvis det opfører sig på en måde, der markant afviger fra flertallet af jævnaldrende børn. Det vigtigste er nok at se på, at børn, der i 3-års alderen har udviklet en adfærd, som man må betegne som uhensigtsmæssig, har udviklet adfærden fordi det i en eller anden forstand har været det, der har været muligt for dem. De har ikke "besluttet" at opføre sig på en måde, som fører til vanskeligheder, de har i højere grad gjort det, fordi den adfærd har været, hvad der for dem har været muligt. Det betyder blandt andet, at børnene formentlig oplever verden, som de agerer i den. Børn, der slår andre børn eller starter skænderier med andre børn, må antages at opfatte verden som negativt indstillet overfor dem. Det vil sige, børnene ville selv (hvis de ellers kunne) formentlig forklare deres adfærd som at de forsvarer sig mod omverdenen, ikke som at de angriber den. Tilsvarende kunne de urolige børn formentlig forventes at forklare deres adfærd som at de beskytter sig mod omverdenen og ikke som at de forstyrrer den eller er "uuartige".

De sidste refleksioner er selvfølgelig ikke resultater, som der kan sættes tal på. Det er en tolkning af resultaterne, hvor tal og korrelationer ses i relation til almindelig udviklingspsykologisk tankegang. Det centrale i denne tolkning er, at opfattelsen af verden nødvendigvis må præge barnets individuelle udvikling. Hvis man ikke arbejder med at ændre en sådan opfattelse af verden, vil en social indsats overfor barnet sandsynligvis ikke ændre noget grundlæggende i barnets forhold til verden. Og der vil dermed være en risiko for, at barnet udvikler sig til en ung, der stadigvæk forsvarer sig mod den negative omverden, med de konsekvenser, det kan have.

Samtidigt med at børn i socialt belastede familier har det vanskeligere fordi deres forældre er svagere og har færre ressourcer end andre forældre, vil der være en del børn, der allerede i 3½-års alderen har taget skade på en måde, så de har brug for en særlig indsats, hvis de skal have hjælp. Primært en indsats, der som minimum fokuserer på barnet og i et rimeligt omfang sørger for, at der bliver taget hånd om de særlige problemer, barnet kan have.

Kapitel 4

Indsatsen

I kapitel 4 flyttes fokus fra omfang og situation udtrykt ved barnets adfærd til indsatsen. Har man øje for disse børn med en øget risiko? Og gør man noget for at hjælpe dem?

Ét sted, hvor man typisk vil have mulighed for at blive opmærksom på og at hjælpe børn med en øget risiko for en belastende udvikling, er "børnekontoret" i socialforvaltningen (i kommunerne organiseres børnearbejdet forskelligt i administrativt regi. Det sted, hvor arbejdet udføres, hedder derfor ikke nødvendigvis "børnekontoret", men ordet er valgt som det fælles ord, der vil blive brugt i dette arbejdsnotat). Et andet sted kan være via den kommunale dagpasning. Man kunne også forestille sig en indsats via amtslige rådgivninger eller via PPR (Pædagogisk Psykologisk Rådgivning), men for 3½ år gamle børn, vil der som hovedregel mere typisk være tale om socialforvaltningen og den kommunale dagpasning.

Indsats via socialforvaltningen

En del af de socialt belastede familier i børneforløbsundersøgelsen har da netop også haft kontakt med "børnekontoret". I alt 8 procent af familierne har i kortere eller længere tid haft en kontakt med "børnekontoret" med udgangspunkt i en eller anden problemstilling om barnet. I en fjerdedel af tilfældene (2 procent af samtlige familier) var begrundelsen enten udelukkende eller delvist, at barnet havde et eller andet handicap, som det var nødvendigt at søge hjælp til. For de øvrige familier drejede kontakten sig om økonomisk hjælp, om råd og vejledning, samt om etablering af en forebyggende foranstaltning i form af hjemme-hos'er, kontaktperson, aflastningsfamilie, familiebehandling, psykologhjælp og anbringelse af barn i familiepleje eller på døgninstitution. Data på disse punkter er forholdsvis generelle, men det fremgår, at nogle familier har modtaget mere end en af de nævnte former for hjælp. Omkring en fjerdedel af familierne (altså cirka 2 procent af samtlige familier) har modtaget en egentlig forebyggende foranstaltning (som beskrevet i § 40 i serviceloven).

Ser man på, hvilke familier, der modtog hjælp fra "børnekontoret", fremgår det, at der er markant flere familier med dårlig økonomi, flere familier, hvor mor er uden arbejde, flere familier hvor mor og/eller far ikke har nogen erhvervsuddannelse og flere familier, hvor mor er eneforsørger. Tilsvarende gælder det, at såvel mor som far markant oftere har psykiske problemer (Christensen, 2001). Der er således (som ventet) markant oftere kontakt mellem de socialt belastede familier og "børnekontoret".

Ser man på oplysninger om barnets adfærd (kontakt med jævnaldrende, antisocial adfærd og opmærksomhed) er der ligeledes (også som ventet) markant oftere kontakt mellem familier med børn, der har de tidligere beskrevne vanskeligheder og "børnekontoret" (Christensen, 2001). En del af de socialt belastede familier og en del af børnene med særlig risiko for at blive "udsatte" er således (eller har været) i kontakt med "børnekontoret", når barnet er 3½ år gammelt.

Børneforløbsundersøgelsen har ikke specifikke data om indsatsen på børnekontoret, altså data der mere præcist kan beskrive familiens situation og den indsats, der eventuelt er blevet iværksat. Men vi kan generelt hente nogen information om disse forhold via undersøgelsen "*Børnesager. Evaluering af den forebyggende indsats*" fra 2002 (Christensen & Egelund, 2002). Her påpeges det, at den indsats, der ydes til børnefamilier generelt primært rettes til forældrene (moderen). En hjemme-

hos'er eller en aflastningsfamilie (som er de to mest anvendte foranstaltninger) tilbydes ud fra en tankegang, om at moderen (forældrene) har brug for en ekstra indsats for at få tingene til at fungere. En hjemme-hos'er kan i bedste fald komme til at fungere som en slags professionel veninde for mor, mens en aflastningsfamilie fokuserer på at aflaste mor, således at hun hver anden weekend, når barnet er hos aflastningsfamilien, kan slappe af / få tid og kræfter / lave noget andet, sådan at hun i resten af tiden har mere overskud til at tage sig af barnet (Steenstrup, 2002). Formålet for barnets vedkommende er langt mindre præciseret (se også Egelund, 2002).

I rapporten Børnesager skelnes der ikke mellem børnenes alder, det er således ikke muligt præcist at sammenholde informationerne. Men alligevel kan man godt pege på, at det i undersøgelsen Børnesager ikke har været muligt at påvise, at man i særligt grad specifikt tager hensyn til de små børns livssituation, når man tilrettelægger en forebyggende indsats. Det fremgår af det journalmateriale fra 900 børnesager (900 børn), der dannede grundlag for en del af analyserne (Nygaard Christoffersen, 2002), at mellem en fjerdedel og en tredjedel af de undersøgte børn havde psykiske problemer og problemer i kontakten med jævnaldrende. Samtidigt var det ud fra undersøgelsen ikke muligt at pege på praktiske konsekvenser af denne konstatering. Det var meget få indsatser, der kunne karakteriseres som specifikt rettet mod børnene som individer.

Sammenfattende må man således konstatere, at det ikke ser ud til, at socialforvaltningernes "børnekontorer" forholder sig til det forhold, at børn i socialt belastede familier faktisk individuelt kan have udviklet adfærdsmæssige vanskeligheder, som det ville være relevant specifikt at forholde sig til, hvis børnene skal have et bedre liv. Generelt sagt er der tale om, at "børnekontorerne" støtter forældrene med tanke på, at så kan forældrene selv tage vare på deres børn. Dette gælder især for de yngste børn (og vil følgelig gælde for de 3½ årige), mens de ældre børn i nogle tilfælde selv udviser så mange tegn på psykiske og opdragelsesmæssige problemer, at der kan blive sat mere direkte ind.

En bedre indsats på dette område, vil kræve en langt større forholden sig til barnets eventuelle problemer og behov. Barnet skal ses og barnets problemer skal (i hvert fald for det lille barn) ses som et udtryk for barnets måde at opleve verden på. Det centrale er at forstå, at et barn, der fx bliver slået af andre børn og/eller selv slår andre børn, kan ikke altid bare holde op. Det at slå og at blive slået kan for en del af de udsatte børn være en del af deres opfattelse af verden. Verden er helt enkelt et sted, hvor man slår og bliver slået, ligesom verden kan være et sted, hvor antisocial adfærd opfattes som en nødvendighed og opmærksomhedsproblemer som et nødvendigt midlertidigt refugium.

For den 3½-årige, der lever med øget risiko for at få et belastende og vanskeligt liv, kan adfærdsmæssige reaktioner (som beskrevet tidligere) helt enkelt være en del af den grundlæggende forholden sig til verden. For nogle børn kan livet være så svært allerede i 3½-års alderen, at de indbygger nogle mekanismer, der virker som en måde at forholde sig på / en måde at tackle problemerne på og som derfor indgår i omverdensforståelsen. En sådan adfærd kan ikke bare holde op (eller fjernes) fordi mor (far) måske får det bedre psykisk, får arbejde eller får en bedre økonomi. For barnet kan det være en grundlæggende måde at forholde sig på, som selvom den medfører problemer alligevel i en vis forstand kan opfattes som en beskyttelse. Skal en sådan adfærd lægges af, vil det derfor i de fleste tilfælde være nødvendigt med en langt mere konkret og direkte indsats rettet til barnet. Ikke nødvendigvis en (langvarig) individuel terapi, det vil sjældent være realistisk, men måske snarere en deltagelse i en gruppe, hvor man specifikt arbejder med sådanne temaer.

Indsats via kommunal dagpasning

En anden del af en mulig indsats kan ske via den kommunale dagpasning. Fx kan man sørge for, at børn fra socialt belastede familier kommer i daginstitution, således at de i samvær med andre bedre fungerende børn og voksne kan lære de fordele, det giver at opføre sig mere ”rigtigt”. For nogle børn vil dette kunne være en god idé for andre – mere belastede eller mere skadede – børn, vil det ikke være tilstrækkeligt.

Man må være opmærksom på, at et barn med opmærksomhedsproblemer og med en antisocial adfærd ikke bare kan hjælpes ved at det får adgang til en almindelig daginstitution. Når det er sammen med jævnaldrende (og andre) vil barnets adfærd indebære en øget risiko for at der kommer konflikt, og dermed afvisninger fra andre børn. Det betyder, at barnet ved uden videre at komme i en almindelig daginstitution kan have en øget risiko for at opleve flere nederlag i kontakten med andre mennesker. Nogle af børnene er simpelthen ikke gearede til almindelig kontakt med andre, de kan ikke klare kontakten, men skaber konflikt.

Det interessante ud fra en forebyggelsesvinkel er, at børnene er tydeligt synlige. Man vil i langt de fleste tilfælde få øje på de opmærksomhedsforstyrrede børn. Andre undersøgelser viser da også, at børnene kan identificeres i daginstitutionerne. Af en dansk undersøgelse om ”*Daginstitutionen som forebyggende tilbud til truede børn*” (Christensen, 1996) fremgår det, at 22 procent af institutionerne oplyser, at de ikke har nogle af disse ”truede børn” i institutionen, 52 procent oplyser, at under 10 procent af de indskrevne børn kan karakteriseres som truede, mens 23 procent har mere end 10 procent truede børn blandt de indskrevne (3 procent uoplyst). Institutionernes viden om at et barn eventuelt kan have nogle af de problemer, der er beskrevet under temaerne relationer til jævnaldrene, socialitet og opmærksomhed forekommer relativt gode. Det anføres, at specielt når det drejer sig om signaler, der har at gøre med barnets funktion i daginstitutionen, relationerne til andre børn og voksne og hvad man kan kalde ”barnets hverdagsliv”, er der et godt og bredt erfaringsgrundlag. Man ved godt, hvilke børn, der har problemer, som de nævnte og man ved faktisk også i vid udstrækning om forældrene har problemer.

Det svære er at gøre noget ved problemerne. Dels – selvfølgelig – fordi det rent konkret kan være svært at vide, hvad man skal gøre. Og dels fordi der mangler viden om, hvilke problemer, der - som beskrevet - kan være for visse af børnene. Undersøgelsen fra 1996 pegede blandt andet på, at holdningen i daginstitutioner – traditionelt – ofte vil være, at det handler om at få hverdagen til at fungere bedst muligt for børnene. Undertiden på en måde, som kommer til at fremstå som lidt lukket, som om man koncentrerer sig om opholdet i institutionen og ikke tænker tilstrækkeligt meget på, hvad der kommer efter. Der kan fx være problemer, som man ikke for alvor forsøger at løse, man regner med, at barnet vil ”vokse” sig fra det, at barnet vil udvikle sig, blive klogere etc. En holdning, der kan være rigtig og fornuftig for børn, der ikke lever med så mange belastninger. Men hvis det er korrekt, som vist i de foregående analyser, at der er en markant risiko for at nogle af børnene er så prægede af deres vanskeligheder, at de i stedet for at udvikle sig, vil samle på nederlag i kontakten med andre mennesker, så er det ikke godt nok at være så afventende.

Indsats via forældrene

Endelig skal det selvfølgelig nævnes, at en insats via forældrene også altid er relevant, selvom den ikke behøver at være tilstrækkelig. Arbejdsløsheden er et iøjnefaldende problem og vi ved fra tidligere undersøgelser, at der er en sammenhæng mellem forældrenes arbejdsløshed under opvæksten

og børns senere sociale og psykiske vanskeligheder (Nygaard Christoffersen, 1996). I denne sammenhæng er det dog valgt at pege på de psykiske problemer hos forældrene som et punkt, der kan arbejdets mere med. Mange mennesker, som ufrivilligt er udenfor arbejdsmarkedet, kan beskrives som lidt triste eller som havende psykiske problemer, men det kan være svært at skelne mellem, hvornår der er tale om ”tristhed” og hvornår der er tale om et mere behandlingskrævende psykiske problem. Som spørgsmålene om psykiske vanskeligheder er formuleret i forløbsundersøgelsens spørgeskema er det (som tidligere nævnt) sandsynligt, at der faktisk kan være tale om alvorlige psykiske problemer for de mødre (og fædre), der beskrives sådan. I nogle tilfælde psykoser eller depressioner og i andre tilfælde tilstande, som det kan være sværere at diagnosticere helt præcist. Tilsvarende kan det være svært at vide, om der først har været arbejdsløshed, hvorefter der er kommet psykiske problemer, eller om processen er gået den anden vej. Altså at der er forældre (mødre), der på grund af psykiske problemer ikke er i stand til at komme ind på arbejdsmarkedet. Eller hvis de kommer ind, ikke er i stand til at fastholde et arbejde. Måske er forældres psykiske problemer blevet nedprioriterede og måske er det sådan, at børn med mødre (og fædre) med psykiske problemer vil være mere alene i opvæksten og dermed også have en større risiko for fejludvikling end de øvrige børn.

Afslutning

At tro på, at børn i socialt belastede familier ”uden videre” kan få det bedre, hvis deres forældre bliver støttet, så de lidt bedre kan overskue vanskelighederne, forekommer ikke realistisk. Forældre med få sociale ressourcer vil forsat ikke have let ved at fungere på samme måde som andre forældrene og i de tilfælde, hvor børnene har taget adfærdsmæssig skade, vil det at hjælpe dem også kræve mere end en almindelig indsats eller en næsten almindelig indsats.

Når det er sagt, må det dog også understreges, at vi taler om de få børn. Højst 10 procent af de undersøgte 3½-årige lever i familier, hvor vi må antage, der er en forøget risiko. Og det er ikke alle disse børn, der vil udvikle vanskeligheder. Anbefalingen må derfor være, at man gør sig klart, at ikke alle børn har brug for samme indsats. De ”almindelige” børn – og dermed de fleste børn – kan have glæde af brede forebyggende og mere informerende tilbud. Børnene i familier med sociale belastninger har brug for at blive set – og at blive undersøgt, så man bliver klar over, om børnene opfører sig stort set almindeligt og derfor antageligt oplever verden ligesom de fleste andre jævnaldrende børn gør eller om det er børn, der har en særlig risiko.

Buddet fra denne undersøgelse (og det er endnu kun et bud) er, at en måde at få en viden om børnenes risiko er at undersøge specielt den antisociale og den opmærksomhedsforstyrrede adfærd. Børn, der har tydelig antisociale adfærdsmønstre eller er tydeligt opmærksomhedsforstyrrede bør have særligt opmærksomhed. Når der sættes ind med specielle tilbud eller forebyggende foranstaltninger, er det nødvendigt specifikt at være opmærksom på barnets problemer og specifikt at give et tilbud rettet på en afhjælpning. Det er ikke tilstrækkeligt bare at gøre ”noget”, herunder sørge for at mor / far får det bedre. For denne meget lille gruppe børn vil det af hensyn til det lange sigt være vigtigt direkte at henvende sig med en hjælp til barnets problemer. Hvor meget eller hvor lidt denne hjælp skal fylde, vil være afhængigt af barnets situation og af det mulige på det sted, hvor barnet lever. Men det må aldrig være tilladt at lukke øjnene for, at der er en – ganske vist lille – gruppe børn, der allerede tidligt har brug for en direkte indsats, hvis risikoen for et dårligt liv skal mindskes.

Referencer

Christensen, E. (1996)

Daginstitutionen som forebyggende tilbud til truede børn.

Christensen, E. (2000)

Det 3-årige barn. København: Rapport 00:10, Socialforskningsinstituttet.

Christensen, E. (2001)

"Difficult Children" – A Serious Sign of Children at Risk. Paper præsenteret på the VIII. European Conference on Child Abuse and Neglect. Istanbul Turkey, 24-27 August 2001.

Christensen, E. & Egelund, T. (2002)

Børnesager. Evaluering af den forebyggende indsats. København: Rapport 02:10, Socialforskningsinstituttet.

Egelund, T. (2002)

Metodeanvendelse i kommunernes forebyggende arbejde med børn og unge. 2. delrapport i evaluering af den forebyggende indsats over for børn og unge. København: Arbejdsrapport 3:2002, Socialforskningsinstituttet.

Nygaard Christoffersen, M. (1996)

Opvækst med arbejdsløshed. En forløbsundersøgelse af to generationer født i 1966 og 1973. København: Rapport 96:14, Socialforskningsinstituttet.

Nygaard Christoffersen, M. (1997)

Spædbarnsfamilien. Rapport nr. 1 fra forløbsundersøgelsen af børn født i efteråret 1995. København: Rapport 97:25, Socialforskningsinstituttet.

Nygaard Christoffersen, M. (2002)

Social støtte til børn. En undersøgelse af børn, der modtog forebyggende hjælp i henhold til Serviceloven for første gang i 1998. 5. delrapport i evaluering af den forebyggende indsats overfor børn og unge. København: Arbejdsrapport :2002, Socialforskningsinstituttet.

Ploug, N. (2002)

Begreber og indfaldsvinkler i forskningsprogrammet om social arv. København: Social Arv. Working Paper 01:2002, Socialforskningsinstituttet.

Steenstrup, J. (2002)

Familie-erfaringer. 3. delrapport i evaluering af den forebyggende indsats over for børn og unge. København: Arbejdsrapport 6:2002, Socialforskningsinstituttet.

Werner, E. E. & Smith, R. S. (1992)

Overcoming the Odds. High Risk Children from Birth to Adulthood. Ithaca and London: Cornell University Press.